

ИЗВОРНИК бр. 28

грађа међуопштинског историјског архива
Града Чачка, општина Горњи Милановац и Лучани

Даме и господо,

Драге колеге,

Поштовани истраживачи и љубитељи прошлости чачанског краја

Одавно су мудри људи, познаваоци значаја штампане речи за развој људске цивилизације закључили да је појава сваке књиге својеврсни празник. Несумњиво је да је то тачно. Верујем да није нескромно рећи да је појава новог, 28. броја нашег часописа *Изворник* од великог значаја и, тиме, и мали празник. Јер, поново је потврђена истрајност међуопштинског историјског архива Града Чачка и општина Горњи Милановац и Лучани да објављујући пробрану архивску грађу стручним приступом мозаички саставља и оживљава делове историје овога краја нудећи најширем кругу заинтересованих да се обавештава о прошлости која превазилази оквире локалног а стручним истраживачима да лакше дођу до потребне грађе за своје радове.

Може се учинити да се у *Изворнику* – па и увом броју – објављују прилози невелике вредности. Такав утисак опростив је само неупућенима. Огроман је значај објављивања историјске – архивске грађе. Познати су разлози велике осиромашености наших архива па је чување постојеће, мале количине грађе и њено стручно приређивање за стручну и ширу заинтересовану јавност од посебног значаја. Међутим, приликом бављења такозваним великим темама често бивају заборављени неки крајеви који нису – бар не увек – играли кључну улогу те се не води рачуна о локалним догађајима у којима је увек клица већег напретка и о, такозваним, малим људима међу којима се рађају највећа имена државотворности, науке и културе једнога народа. Зато је значај те архивске, сачуване грађе о којој данас говоримо, велики. Зато се мора чувати сваки документ и из онога што је сачувано црпсти сваки податак који помаже да се створи, очува и прикаже истинита слика о прошлости нашег народа.

Мада није прецизно планирано, и у овом броју *Изворника* имамо прилоге који су разноврсни и садржински и хронолошки али међу којима има оних који имају извесну међусобну везу. Најстарија грађа приказана у овом броју настала је 1839. године а најмлађа током 1955. године.

По хронолошком реду који је поштован, први у овом броју јесте прилог Радована М. Маринковића под насловом *Пореске главе у Горачићима и Губеревцима 1839. године*. Мада веома кратак, овај прилог има свога значаја због преко 170 објављених имена пунолетних мушкараца, пореских обвезника који су плаћали тадашњи порез „главарину“.

Неки прилози у овом броју *Изворника* – као што је онај који је припремио недавно преминули колега Радош Маџаревић – јесу значајан историјски извор али и занимљиво штиво за ширу, заинтересовану читалачку публику. Ради се о *Извештају о прегледу школа у Срезу љубићком на крају школске 1905–1906. године* професора чачанске гимназије Радомира М. Илића који је одлуком тадашњег министра просвете именован за школског надзорника за Срез љубићки. То је детаљна прича о стању у седам школа: Прељина, Рошци, Доња Трепча, Остра, Мојсиње, Бресница и Цветке. У других шест (Лађевци, Мрчајевци, Љубић, Миоковци и Брђани) инспекција није могла бити обављена јер школе нису радиле због епидемије шарлаха. А у Прислоници није било учитеља. Присуствујући часовима народне историје, земљописа и познавања природе, хришћанске науке, рачуна, певања и писања, па чак и гимнастике и ђачких игара, Илић је критиковао квалитет наставе не окривљујући само учитеље. „Земљопис не предају у вези са историјом“ – извештава Илић – „а само настава из историје и сувише је у научном, историјском стилу, са годинама догађаја и многим непотребним именима, без везе са народном традицијом и народним песмама (овоме је, рекао сам, крив уџбеник) а то никако не сме да буде. Отуда деца на испиту причају историју равнодушно, као да раде рачун, а присутни сељани и не обраћају пажњу на то причање.“ Илић је, штавише, похвалио учитеље који су радили „савесно и предано колико су знали и умели“ али највећу ману код деце, псовку „која је укоренења у народу, па чак и код женске чељади и у раној младости пређе на децу“ нису могли да искорене.

Врло занимљиву, документовану и заокружену причу о развоју биоскопа у Чачку под насловом *Од првог приказивања филма у Чачку до оснивања Чачак-филма*, приредила је Лела Павловић. Обухваћен је дуги период од једног века: од јуна 1908. године када је у чувеном хотелу *Обрад Лазовић и син Драгутин* у чачанској Кнез-Михаиловој улици приказан први, неми филм *Христово распеће*, преко биоскопа у хотелу *Крен* и кафани *Златни Праг*, до 2008. године када је предузеће *Чачак-филм* (основано 1955) приватизовано, од када у Чачку не ради ниједан биоскоп и до повремених приказивања филмова у Дому културе у 5D техници. Врло занимљивим документима у којима се сагледава судбина биоскопске делатности и њених чачанских

посленика (Милије Лазовића, Милана Вујовића, Милоша Милосављевића, Живка Букинца, Ђорђа В. Павловића и других) претходи невелика али компактна уводна студија грађена на добро пробраној литератури и архивској грађи.

Мада су сви прилози у овом броју *Изворника* тематски и хронолошки, углавном, разнородни, ипак, се може направити једна садржинска целина која обухвата период ратова од 1912. до 1918. године а која би се, условно, могла назвати ратним извештајима. Ради се о прилозима који су везани за ратни, ослободилачки период српског народа односно за онај период чију стогодишњицу обележавамо ових година а чије ће обележавање трајати у овој и наредне три године. Дакле, ради се о промишљеном обележавању јубилеја.

Овде убрајамо три прилога. *Спискове последње одбране младића општине Каонске 1912, 1913. и 1914. године* приредио је колега Зоран Маринковић. То су спискови младића рођених 1894, 1895. и 1896. године у селима Каона, Брезовица, Властељица и Милатовићи која су тада чинила Општину каонску, Среза драгачевског. Ради се о мобилизацијским списковима који су, на основу упутства за мобилизацију и наређења команданта шумадијске дивизије, прављени у склопу припрема за ослободилачке ратове.

Међу малочас поменуте радове који су занимљиви и за шири круг читалаца су прилози Миломирке Ацић и Милице Баковић. Миломирка Ацић је приредила *Белешке и писма Радомира К. Цвијовића из Драча 1912. и 1913. године*. Радомир К. Цвијовић је, као пешадијски потпуковник, учествовао у Првом балканском рату и у својим писмима и белешкама описао кретање српске војске од Призрена до Драча. Цвијовић је у белешкама објаснио и околности у којима су велике силе принудиле Србију да напусти ослобођене крајеве у Албанији. Дирљиви су прикази патње и туге како Грка тако и Срба на вест о одласку српске војске. Цвијовић бележи: „Већина грађана Драча су Грци. Они осећају да се нешто спрема, па питају Србе: Је ли истина да Ви идете – Јесте, одговарају Срби. А коме нас остављате, питају Грци и плачу. Цео Драч говори српски. Деца певају српске песме.“ На драчком гробљу заједничко српско-грчко опело хиљади српских војника који су изгинули за ослобођење тих крајева.

Мада је текст *Опис ратних операција у овчарско-кабларској клисури 1914.* који је приредила Милица Баковић већ објављиван те, по строгим мерилима, не спада у архивску грађу, редакција је сматрала да га треба уврстити у овај број *Изворника* због његове документарности и сликовитости. Потписан је само словом Д. те се може претпоставити да га је, уз друге сличне извештаје, саставио Владислав Петковић – Дис.

Изабрану преписку Војка Чвркића од 1935. до 1939. године приредио је Никола Баковић. Високи партијски функционер Југословенске Радикалне Заједнице и министар Војко Чвркић је оставио преписку са политичким пријатељима и земљацима. Кроз ову преписку огледа се однос патрона и клијената, односно високих партијских функционера који су формирали партијску мрежу састављену од клијената који су, за узврат, добијали разна намештења у државним службама. На основу приређене преписке, Баковић је дао међуратну политичку сцену на микроплану и сачинио добру анализу политичких односа у којима се, како закључује, у збрињавању сопствених кадрова, губио смисао идеолошких подела међу партијама. Зато је Баковић закључио да презентована преписка говори „о политичком клијентелизму у српском друштву као друштвеном феномену дугог трајања.“

Прилог Ковиљке Летић *Записници школског одбора Основне школе у Зеокама* припада периоду средине 20. века. Записници школе која је отворена 1932. а престала са радом школске 1999/2000. године сачувани су за период од 1939. до 1944. Упркос ратним околностима школа је успевала да ради те се школски одбор морао бавити мирнодопским проблемима: школским буџетом, поправком зграде, набавком школског материјала, организовањем школске славе Светог Саве, прикупљањем добровољних прилога, помагањем сиромашних ученика и тако даље.

Архивски саветник Зорица Матијевић се позабавила приређивањем ратног дневника Милорада Кувекаловића из 1941. године. У својим белешкама ветеран из балканских и Првог светског рата, трговац и кафеџија, зидарски предузимач Милорад Кувекаловић је описао офанзиву и ослобођење Чачка октобра 1941. године посебно обративши пажњу на заједничко дејство партизанских и четничких јединица. Кувекаловић је акценат ставио на артиљеријска дејства против окупатора. Анализирајући Кувекаловићев текст Зорица Матијевић истиче да се он, после сукоба партизана и четника, потпуно повукао из борбе и политике и да је крај рата дочекао у селу Маскову у беди и немаштини.

Познати историчар новијег периода чачанског краја, Горан Давидовић је, и у овом броју наставио, објављивање грађе која потиче из периода непосредно после Другог светског рата. Пошто је у претходном броју приказао *Формирање органа унутрашњих послова и народне милиције у Чачанском округу октобар 1944 - мај 1945.* за овај број *Изворника* приредио је грађу коју је уоквирио насловом *Месечни извештаји органа унутрашњих*

послова о стању у Чачанском округу, јун – октобар 1945. Хронолошки посматрано Давидовић је наставио објављивање архивске грађе о посебној – судећи по презентованој грађи, не и мирнодопској – фаза грађанског рата која се огледала у обрачуна нове комунистичке власти са противницима из времена окупације. Студиозним уводним текстом Давидовић је представио изложеноу грађу али и истраживачки храбро истакао да је та грађа већ коришћена приликом коауторске (Милош Тимотијевић) тротомне историје „Затамњена прошлост. Историја равногораца чачанског краја.“ Дакле, његова намера је била да читаоцу понуди у књизи већ анализирани документе, нудећи истом читаоцу да вредносне ставове изнете у књизи проверава у документима. Тако, на пример, читалац може да провери да ли је заиста „грађански рат у миру настављен истом жестином и суровошћу као за време окупације“. Давидовић је приредио извештаје о стању у Срезу Драгачевском, Таковском, Качерском, Љубићком, Моравичком, Жичком и Студеничком. У приређеним извештајима су, поред политичко-безбедносних, приказане саобраћајне, трговачко-индустријске, пољопривредне, просветне, социјалне и здравствене прилике па и елементарне непогоде. У извештајима је обрађена пажња како на реакционарне елементе тако и на шпекуланте и саботере, те на криминал и на расположење народа.

Не само обимом већ и богатом садржином ово је носећи рад овог броја *Изворника*.

Колико је претходно поменути прилог приказао једну тешку и озбиљну страну послератне стварности чачанског краја, толико је *Споменар команданта чачанске бригаде „Ратко Митровић“ Миодрага Обреновића са омладинске пруге Брчко – Бановићи* који је приредила Марија С. Крњајић топла слика заједничког живота на радним акцијама. Чачанска омладинска бригада која је окупљала омладинце из Љубићког, Жичког, Драгачевског и Гружанског среза радила је на изградњи пруге од маја до новембра 1946. године. Овакве споменарске белешке могу бити основа за читав низ социопсихолошких анализа ондашње омладине.

Документ *Извештај о извршеном прегледу у Среском народном одбору у Ивањици и партијској организацији Среза драгачевског јуна 1948. године* за штампу је пажљиво приредио ужички архивист Александар В. Савић. Ради се о извештајима Митра Митровића и Раденка Броћића. Први се односи на напоре да се изврши преображај села по совјетском моделу, а други говори о припремама драгачевске партијске организације за V конгрес КПЈ.

На крају овог борја *Изворника* је прилог Мирослава Пурића под насловом *Још неколико докумената о државној школи за дечје неговатељице у Чачку 1948-1951*. Због великог недостатка медицинског особља непосредно после рата, у Чачку је, априла 1948. године, била основана *Државна школа за дечје неговатељице*. Судаћи по документима, циљ је био брзо стварање релативно стручног кадра за дечје установе. Међутим, припрема школе није ишла брзо јер је постојао велики проблем како у реновирању зграде тако у њеном припремању и оспособљавању да прими ученице на интернатски боравак. То се јасно уочава из извештаја о првој и другој години рада и из пописа инвентара и плана и програма школе. На крају су приложена и два списка ученица ове школе.

Требало би рећи да се грађа која је објављена у овом броју *Изворника* налази се у архивским фондовима овдашњег архива, Архива Србије, Архива Југославије или у приватним рукама. Неопходно је поново указати на релативно скроман обим сачуване архивске грађе код нас. Последња је прилика да сва архивистичка знања усмеримо ка прикупљању свих докумената који се још налазе у приватним рукама или пронађемо оне у несређеним фондовима и тако, богатећи архивске фондове, сачувамо од заборава многе догађаје и појединце из историје српског народа а пре свега, сада, учеснике Балканских и Првог светског рата. То, наравно, не значи само обогаћивање архивских фондова и допуну наше историографије већ и заштиту сопствене прошлости од недобронамерних ревизија. За то ће нам, уверен сам, послужити следећи бројеви *Изворника* за чију се редовност излажења и квалитет и разноврсност прилога морамо потрудити сви заједно.

Хвала вам на пажњи и живели.

Љ. П. Ристић

24. април 2014.
Чачак